

# Spis treści

Wstęp 15

## **ROZDZIAŁ 1. Teoria i teorie oraz koncepcje i modele wychowania (aspekty etymologiczne i problemy kategoryjne) 19**

### **1.1. „Teoria/-e wychowania” – geneza, okoliczności i uwarunkowania ich powstawania 20**

1.1.1. Od umiejętności praktycznych i sztuki wychowania do teorii i nauki o wychowaniu 20

1.1.2. Etapy formowania się teorii o wychowaniu oraz jej poziomy 23

1.1.2.1. Od teorii potocznych do teorii naukowej 24

1.1.2.2. Teoria i wiedza naukowa w pedagogice jako suma różnych poziomów refleksji 27

1.1.2.3. Teoria wychowania jako teoria naukowa i metateoria 33

1.1.3. Modele i koncepcje a teorie wychowania 35

1.1.3.1. Model wychowania 35

1.1.3.2. Pojęcie koncepcji wychowania 37

### **1.2. Zadania i funkcje teorii wychowania 39**

1.2.1. Celowość i zadania teorii wychowania w kontekście jej teoretyczności i praktyczności 39

1.2.2. Rola i funkcje teorii wychowania 43

1.2.3. Relacja między teorią a praktyką w myśleniu i działalności wychowawczej 46

### **1.3. „Dobra teoria” i jej charakterystyka 50**

1.3.1. Wychowanie jako teoria i praktyka a problem ważności i wiarygodności badań naukowych 50

- 1.3.2. Antropologiczny charakter poznawczego wysiłku człowieka w zakresie badań teorii wychowania 52
- 1.3.3. O potrzebie humanistycznego zorientowania teorii wychowania 55

Pytania kontrolne 57

Problemy do dyskusji 57

## **ROZDZIAŁ 2. Teoria wychowania a inne dyscypliny pedagogiczne 58**

### **2.1. Teoria wychowania w kontekście współczesnych ujęć nauki i poznania naukowego 59**

- 2.1.1. Trudności z rozumieniem pojęcia nauka 59
- 2.1.2. Problem statusu teorii wychowania jako dyscypliny wiedzy (i ogólnie pedagogiki jako nauki) w kontekście ogólnego *status quaestionis* w naukach 63
  - 2.1.2.1. Miejsce teorii wychowania wśród innych dyscyplin pedagogicznych 65
  - 2.1.2.2. Teoria wychowania a światopogląd, retoryka i ideologia 77
  - 2.1.2.3. Teoria wychowania jako dyscyplina antropologiczna 85

### **2.2. Teoria wychowania a dyscypliny podstawowe i dyscypliny pedagogiczne 87**

- 2.2.1. Teoria wychowania a dyscypliny podstawowe jako jej naukowe źródła 87
  - 2.2.1.1. Teoria wychowania a biologia (biologia wychowania) 87
  - 2.2.1.2. Teoria wychowania a psychologia (psychologia rozwoju człowieka i psychologia wychowawcza) 88
  - 2.2.1.3. Teoria wychowania a socjologia (socjologia wychowania) 89
  - 2.2.1.4. Filozoficzne oblicze teorii wychowania (filozofia stosowana i filozofia wychowania) 90
  - 2.2.1.5. Teoria wychowania w dialogu z teologią (teologią wychowania) 96
- 2.2.2. Teoria wychowania a inne dyscypliny pedagogiczne 100

|                                                                                 |            |
|---------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 2.2.2.1. Pedagogika i jej subdyscypliny                                         | 101        |
| 2.2.2.2. Teoria wychowania a pedagogika ogólna                                  | 101        |
| 2.2.2.3. Teoria wychowania a dydaktyka                                          | 102        |
| 2.2.2.4. Teoria wychowania a pedagogika społeczna                               | 102        |
| 2.2.2.5. Teoria wychowania a pedagogika kultury,<br>wielokulturowości i religii | 103        |
| <b>2.3. Charakterystyka teorii wychowania, jej odmian i specyfiki</b>           | <b>107</b> |
| 2.3.1. Okoliczności powstawania i rozwoju teorii wychowania                     | 107        |
| 2.3.2. Rodzaje teorii naukowych i teorii wychowania                             | 111        |
| 2.3.3. Praktyczny wymiar teorii wychowania a jej utylitaryzm<br>i pragmatyzm    | 114        |
| 2.3.3.1. Charakterystyka teorii wychowania jako dyscypliny<br>praktycznej       | 115        |
| 2.3.3.2. Epistemologia praktyki a współczesne tendencje                         | 115        |
| <b>Pytania kontrolne</b>                                                        | <b>119</b> |
| <b>Problemy do dyskusji</b>                                                     | <b>119</b> |

### **ROZDZIAŁ 3. Metodologiczne problemy teorii wychowania 121**

|                                                                                                           |            |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>3.1. Wyznaczenie obszaru i zdefiniowanie przedmiotu badań teorii wychowania</b>                        | <b>121</b> |
| 3.1.1. Definiowanie i ustalanie przedmiotu badań teorii wychowania                                        | 122        |
| 3.1.1.1. Obszary badań i analizowane problemy u wybranych teoretyków wychowania                           | 122        |
| 3.1.1.2. Zakres, specyfika i wyodrębnianie przedmiotu badań w głównych okresach rozwoju teorii wychowania | 128        |
| 3.1.1.3. Podstawowe problemy i kierunki badań teorii wychowania                                           | 131        |
| 3.1.2. Przedmiot badań a specyfika rzeczywistości wychowania                                              | 132        |
| 3.1.3. Wzajemne relacje i zależności między przedmiotem i metodą badań                                    | 139        |
| <b>3.2. Metodologia badań teorii wychowania</b>                                                           | <b>141</b> |
| 3.2.1. Podstawowe zarzuty dotyczące metodologii badań w teorii wychowania                                 | 141        |

- 3.2.2. Główne orientacje badawcze w teorii wychowania 143
  - 3.2.2.1. Orientacja tradycyjna 143
  - 3.2.2.2. Orientacja fenomenologiczna 145
  - 3.2.2.3. Orientacja scjentystyczna 145
  - 3.2.2.4. Orientacja antymetodologiczna 145
- 3.2.3. Kryzys metodologicznej tożsamości teorii wychowania  
a postępujący rozwój jej metodologicznej świadomości 147
  - 3.2.3.1. Propozycja „radikalnej, krytycznej zmiany statusu  
poznawczego” teorii wychowania 147
  - 3.2.3.2. Propozycje nowych kryteriów i metod oraz zasad  
badań 148
  - 3.2.3.3. Ku zorientowanej na człowieka metodologii badań  
teorii wychowania 151
- 3.3. O nowe podejście w metodologii badań teorii wychowania 166**
  - 3.3.1. Odzyskiwanie wychowania 167
  - 3.3.2. Badania teorii wychowania a współpraca z zespołem nauk  
o wychowaniu 169
  - 3.3.3. Nowe propozycje i modele podejść badaczy rzeczywistości  
wychowania 171

Pytania kontrolne 175

Problemy do dyskusji 175

## **ROZDZIAŁ 4. Teoretyczne i koncepcyjne ujęcia wychowania 177**

- 4.1. Fenomen wychowania 178**
  - 4.1.1. Ujęcia wychowania podkreślające jego związek z życiem 178
  - 4.1.2. Podstawowe problemy związane z definiowaniem  
wychowania 182
  - 4.1.3. Terminologiczne i etymologiczne problemy dotyczące  
rozumienia wychowania 183
    - 4.1.3.1. Rozwój języka teorii wychowania na przykładzie  
historii pojęć formacja i wychowanie 183
    - 4.1.3.2. Wychowanie jako działalność na rzecz formacji 186
- 4.2. Rozumienie wychowania i jego definicje 189**
  - 4.2.1. Zakresy znaczeniowe pojęcia wychowanie: szerokie, wąskie  
i najwęższe rozumienie wychowania 189

- 4.2.2. Definicje wychowania ze względu na jego charakter, znaczenie i funkcję w życiu człowieka **191**
- 4.2.3. Interakcyjne, relacyjne i antropologiczne definicje wychowania **195**
  - 4.2.3.1. Społeczne, interakcyjne i relacyjne rozumienie wychowania **196**
  - 4.2.3.2. O bytowy wymiar teorii rzeczywistości wychowania **199**
  - 4.2.3.3. O integralne ujęcie wychowania **202**
- 4.3. Wychowanie a inne pojęcia pedagogiczne i pokrewne rodzaje działalności 204**
  - 4.3.1. Wychowanie o profilu intelektualno-indywidualnym w nauczaniu, kształceniu, samokształceniu i edukacji **204**
    - 4.3.1.1. Rodzaje procesów uczenia się i nauczania **205**
    - 4.3.1.2. Różnice i wzajemne relacje między nauczaniem a wychowaniem **208**
    - 4.3.1.3. Kształcenie i wykształcenie jako czynniki wywołujące zmianę w osobowości człowieka **211**
  - 4.3.2. Wychowanie a procesy wprowadzenia człowieka w życie społeczne i w świat kultury (socjalizacja, inkulturacja, edukacja) **212**
    - 4.3.2.1. Wprowadzenie do życia w społeczeństwie (socjalizacja a wychowanie) **212**
    - 4.3.2.2. Wprowadzenie w świat wartości kultury (inkulturacja a wychowanie) **215**
    - 4.3.2.3. Edukacja jako ogół wpływów na jednostki i grupy społeczne w kontekście życia społecznego a wychowanie **216**
    - 4.3.2.4. Wychowanie a inne oddziaływania zabezpieczające i chroniące wychowanka: opieka, profilaktyka, prewencja **218**
  - 4.3.3. Alternatywne ujęcia i interpretacje wychowania **224**
    - 4.3.3.1. Cechy i właściwości alternatywnego myślenia o wychowaniu **225**
    - 4.3.3.2. Odmiany myślenia alternatywnego o wychowaniu **226**
    - 4.3.3.3. Wychowanie alternatywne a wychowanie jako pomoc w emancypacji **227**

Pytania kontrolne 230

Problemy do dyskusji 231

## **ROZDZIAŁ 5. Współczesne teorie i koncepcje wychowania 232**

### **5.1. Typologia koncepcyjnych podejść do wychowania 232**

### **5.2. Wybrane teorie i koncepcje wychowania 236**

5.2.1. Rozumieć rzeczywistość wychowania: humanistyczne (hermeneutyczne) koncepcje wychowania 236

5.2.2. Wyjaśniać rzeczywistość wychowania: empiryczne koncepcje wychowania 238

5.2.3. Normatywność w rzeczywistości wychowania: normatywne koncepcje wychowania 240

5.2.4. Krytykować rzeczywistość wychowania: krytyczne koncepcje wychowania 242

5.2.5. Nadawać strukturę rzeczywistości wychowania: strukturalistyczne i postrukturalistyczne koncepcje wychowania 246

5.2.6. Konstruować rzeczywistość wychowania: systemowe i konstruktywistyczne koncepcje wychowania 249

5.2.7. Propozycja refleksyjnej teorii wychowania (Dietera Lenzena) 253

### **5.3. Ku interakcyjnej i otwartej koncepcji wychowania – próba charakterystyki 256**

5.3.1. Geneza i główne etapy rozwoju realistycznej koncepcji i teorii wychowania 256

5.3.2. Podwójna dialektyka istnienia żywego – źródłem procesu własnego stawania się i wychowania 263

5.3.2.1. Wewnętrzna przyczyna wychowania 264

5.3.2.2. Oddziaływania zewnętrzne 268

5.3.2.3. Realistyczne ujęcia wychowania i wychowalności człowieka 270

5.3.2.4. Personalistyczna koncepcja wychowania i wychowalności 275

5.3.3. Podstawowe cechy teoretycznych ujęć wychowania personalistycznego i otwartego 278

5.3.3.1. Wychowanie i przekaz wartości w otwartej teorii  
(koncepcji) wychowania 279

5.3.3.2. Uniwersalizm i uniwersalność wychowania 282

5.3.3.3. Uwarunkowania skuteczności wychowania 284

Pytania kontrolne 286

Problemy do dyskusji 287

## **ROZDZIAŁ 6. Struktura procesu wychowawczego 288**

### **6.1. Próby nakreślenia struktury procesu wychowania 289**

6.1.1. Podstawowe pojęcia 289

6.1.2. Ramy i elementy konstytutywne wychowania 302

### **6.2. Podstawowe podmiotowe akty wychowawczego działania 303**

6.2.1. Wychowanek – podmiot – osoba jako podstawowa  
przyczyna wychowania w ujęciu personalistycznym 304

6.2.1.1. Podmiotowość faktu „być wychowankiem” 305

6.2.1.2. Wychowanek jako aktywny protagonista własnego  
wychowania 307

6.2.2. Wychowawca – podmiotowa przyczyna wychowania 308

6.2.3. Sytuacja wychowawcza – jako złożona, obiektywna  
i przedmiotowa rzeczywistość oraz podłoże  
wychowania 311

### **6.3. Zewnętrzne i wewnętrzne oraz osobowe uwarunkowania odpowiedzialności i skuteczności wychowania 315**

6.3.1. Moment decydowania i wychowawczego działania 315

6.3.2. Moment pedagogiczny oddziaływania wychowawczego 317

6.3.3. Aktywność wychowanka i wychowawcy na rzecz  
wyzwalania, nabywania autonomii i tożsamości 318

Pytania kontrolne 324

Problemy do dyskusji 324

## **ROZDZIAŁ 7. Aksjologiczne i teleologiczne problemy teorii wychowania 325**

### **7.1. Aksjologia i teleologia w teorii wychowania 327**

|             |                                                                                                                          |            |
|-------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 7.1.1.      | Problemy z określaniem celów i zadań wychowania w teoriach wychowania                                                    | 328        |
| 7.1.2.      | Podstawowe zagrożenia dla problematyki wartości i celów w teorii wychowania                                              | 334        |
| 7.1.2.1.    | Metodologiczne przyczyny kryzysu aksjologii w teorii wychowania                                                          | 335        |
| 7.1.2.2.    | Zagrożenie ze strony pozytywistycznej koncepcji nauki i naukowości (z pozycji nauk przyrodniczych)                       | 335        |
| 7.1.2.3.    | Zagrożenie w postaci relatywizmu (z pozycji nauk humanistycznych)                                                        | 337        |
| 7.1.2.4.    | Zagrożenie indyferentyzmu (pochodna kryzysu samego człowieka)                                                            | 338        |
| 7.1.2.5.    | Kryzys współczesnej filozofii wartości                                                                                   | 339        |
| 7.1.3.      | Zwrot ku interdyscyplinarnej normatywności w badaniach teoretyków wychowania                                             | 341        |
| 7.1.3.1.    | Analizowanie i formułowanie celów wychowania                                                                             | 342        |
| 7.1.3.2.    | Krytyka celów wychowania                                                                                                 | 344        |
| <b>7.2.</b> | <b>Cele i ideały wychowania: ich rodzaje, źródła i funkcje</b>                                                           | <b>346</b> |
| 7.2.1.      | Wyjaśnienia terminologiczne                                                                                              | 346        |
| 7.2.2.      | Zasady i normy wychowania                                                                                                | 350        |
| 7.2.3.      | Klasyfikacje oraz zasady ustanawiania i wyprowadzania celów wychowania – taksonomie i operacjonalizacja celów wychowania | 357        |
| 7.2.3.1.    | Taksonomie celów wychowania                                                                                              | 358        |
| 7.2.3.2.    | Operacjonalizacja celów wychowania                                                                                       | 362        |
| 7.2.3.3.    | Źródła celów wychowania                                                                                                  | 364        |
| 7.2.4.      | Funkcje celów wychowania, ideałów oraz wzorów osobowych w wychowaniu i nauczaniu                                         | 365        |
| <b>7.3.</b> | <b>Wartości i cele w pracy wychowawczej – pedagogia wartości</b>                                                         | <b>367</b> |
| 7.3.1.      | Antropologiczne, społeczne, kulturowe i religijne podstawy wartości i celów wychowania                                   | 367        |
| 7.3.2.      | Aktualne wartości i cele wychowania – ich zmienność i stałość oraz wywoływane przez nie postawy                          | 370        |
| 7.3.2.1.    | Propozycja wartości aktualnych i ważnych w wychowaniu według Wolfganga Brezinki                                          | 371        |

- 7.3.2.2. Orędzie Jana Pawła II o wartościach społecznych, aktualnych i ważnych w wychowaniu **373**
- 7.3.3. Strategie wychowania do wartości – pedagogia wartości i celów **378**
  - 7.3.3.1. Ścisła zależność między wartościami a wychowaniem **378**
  - 7.3.3.2. Strategie wychowania do wartości **378**
  - 7.3.3.3. Doświadczenie wartości i wartościowania w konkretnej pracy z innymi i dla innych w ramach wychowania wyobraźni miłosierdzia **381**

**Pytania kontrolne 383**

**Problemy do dyskusji 384**

## **ROZDZIAŁ 8. Dziedziny wychowania 385**

**8.1. Wychowanie fizyczne i zdrowotne 386**

**8.2. Wychowanie umysłowe jako wychowanie intelektualnego aspektu osoby 389**

**8.3. Wychowanie moralne 391**

8.3.1. Wychowanie moralne jako kształcenie charakteru **392**

8.3.2. Kształtowanie moralnej postawy człowieka **405**

**8.4. Wychowanie estetyczne 407**

8.4.1. Sztuka w procesie nauczania i wychowania („wychowanie przez sztukę”) **409**

8.4.2. Cele i wartości „wychowania przez sztukę” **410**

8.4.3. Znaczenie sztuki sakralnej dla pracy wychowawczej i dla integralnego rozwoju osoby ludzkiej **412**

8.4.4. „Wychowanie przez sztukę” drogą realizacji integralnego i integracyjnego wychowania człowieka **414**

8.4.5. Wychowawcze znaczenie i kształtujący wymiar sztuk teatralnych **416**

**8.5. Wychowanie społeczne, państwowe i patriotyczne 418**

8.5.1. Wychowanie społeczne, państwowe i polityczne a kierunek wychowania społecznego, państwowego i narodowego **419**

8.5.2. Wychowanie do działalności politycznej (w ujęciu Guardiniego) **422**

8.5.2.1. Istota polityki i działalności politycznej **424**

|                                                                                  |            |
|----------------------------------------------------------------------------------|------------|
| 8.5.2.2. Wartości życia i wychowania państwowego                                 | 427        |
| 8.5.3. Wychowanie i samowychowanie do życia w państwie<br>– <i>Państwo w nas</i> | 428        |
| 8.5.4. Kształtowanie postawy politycznej                                         | 429        |
| 8.5.5. Wychowanie polityczne a szkoła                                            | 432        |
| <b>8.6. Wychowanie religijne i chrześcijańskie</b>                               | <b>432</b> |
| 8.6.1. Cele i ich namiastki w wychowaniu religijnym                              | 433        |
| 8.6.2. Wychowanie religijne a proces osiągnięcia dojrzałości                     | 435        |
| Pytania kontrolne                                                                | 437        |
| Problemy do dyskusji                                                             | 438        |

## **ROZDZIAŁ 9. Metodyczne aspekty wychowania: metody, formy, techniki i środki wychowania 439**

|                                                                                |            |
|--------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>9.1. Metoda i metodyka wychowania</b>                                       | <b>439</b> |
| 9.1.1. Pojęcie metody i metodyki wychowania                                    | 440        |
| 9.1.2. Grupy metod wychowania – typologia                                      | 442        |
| 9.1.3. Zasady klasyfikowania metod wychowania                                  | 444        |
| <b>9.2. Strategie i technologia pracy wychowawczej</b>                         | <b>449</b> |
| <b>9.3. Formy i techniki pracy wychowawczej</b>                                | <b>454</b> |
| <b>9.4. Środki wychowawcze</b>                                                 | <b>461</b> |
| 9.4.1. Wyjaśnienie pojęcia środków wychowawczy                                 | 462        |
| 9.4.2. Uwarunkowania stosowania środków wychowawczych<br>i kryteria ich doboru | 462        |
| 9.4.3. Najczęściej stosowane środki wychowawcze                                | 463        |

Pytania kontrolne 468

Problemy do dyskusji 469

Zakończenie 470

Bibliografia 474

Słownik pojęć 499

Indeks osób 573

